

УДК 323.3.001.361

І.Ю. ІВАНОВ

ФЕНОМЕН ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**Іванов Ігор Юрійович** – заступник директора з наукової роботи Білоцерківської філії Національної академії статистики, обліку та аудиту, кандидат політичних наук (м. Біла Церква)

Аналізується феномен політичної ідентичності в сучасній науці, а також зв'язок її з іншими видами ідентичностей як необхідна умова стабільності політичної системи та регулятор діяльності людини. Визначається сутність політичної ідентичності в модернізації та демократизації національної політики на сучасному етапі.

Ключові слова: політична ідентичність, види ідентичності, політична самоідентифікація, національна політика, політична система.

Исследуется феномен политической идентичности в современной науке, а также связи ее с другими видами идентичности как необходимое условие стабильности политической системы и регулятор деятельности человека. Определяется значение политической идентичности в модернизации и демократизации национальной политики на современном этапе.

Ключевые слова: политическая идентичность, виды идентичности, политическая самоидентификация, национальная политика, политическая система.

This article is devoted to the study and definition of the phenomenon of political identity in modern science, its relationship with other identities as a condition of stability of the political system and a regulator of human activity. Determine the value of political identity in the modernization and democratization of national politics today.

Keywords: political identity, species identity political, self-identification, national politics, the political system.

© І.Ю. Іванов, 2012

Постановка проблеми. Актуальність теми зумовлюється тим, що політична ідентичність суспільства є структурно-системним комплексним феноменом, в якому взаємодіють політичні, культурні, етнічні й національні чинники державотворення та міждержавного співробітництва. Громадянське суспільство сучасного типу утворює простір для ідентичностей, які постійно змінюються, внаслідок чого відбувається руйнування старих та формування нових ідентичностей, що становить політичну проблему, від вирішення якої багато в чому залежать цілісність та стабільність політичної ідентичності. Трансформація політичної ідентичності в сучасному світі має різні виміри, породжує нові виклики для національних держав, зокрема, впливає і на політичну систему, формуючи світогляд суспільства щодо політичного режиму, ринкової економіки та регіональної інтеграції. В період суспільних трансформацій особливої ваги набуває питання ідентифікації та самоідентифікації особи, розуміння власної ідентичності, адаптації спільноти до нових політичних реалій.

Визначенню поняття «ідентичність» присвячено чимало робіт як у західній, так і у вітчизняній науці. Неоднозначність і множинність у визначенні даного поняття пов'язана з семантичною багатозначністю його латинської основи (*identi(tas)*), яка, крім тотожності будь-яких об'єктів, означає справжність, адекватність, а також особу, її своєрідність та індивідуальність.

Таким чином, широке трактування поняття «ідентичність» привело до появи різних визначень в залежності від особливостей дисциплінарного і концептуального підходів. Увагу вчених акцентовано на тих чи інших проявах ідентичності, що зачіпають сферу їхніх інтересів. Кожна дисципліна

спирається на свою методологію і методику дослідження ідентичності.

Автор зазначає, що у дослідженнях українських вчених теоретико-методологічні аспекти аналізу феномена політичної ідентичності розкрито лише частково, тому дана тема потребує подальшого опрацювання, що сприятиме розробці концептуальних положень щодо практичного застосування технологій формування політичної ідентичності та вдосконалення інструментів політичної культури.

Мета дослідження. Систематизація та узагальнення сучасної наукової інформації щодо формування політичної ідентичності, з'ясування наукових концепцій, пов'язаних з предметом дослідження, практики формування та розвитку політичної ідентичності.

Аналіз сучасних політологічних досліджень сутності політичної ідентичності відображено в працях науковців, зокрема, західних – Т.Брейдера, Р.Водака, Р.Інглегарта, А.Крю, Дж.Такера; вітчизняних – В.Бортникова, О.Брусилівської, В.Головченка, Є.Камінського, О.Картунова, Ф.Кирилюка, О.Копель, І.Кресіної, О.Литвиненка, М.Михальченка, Л.Нагорної, М.Обушного, М.Ожевана, Г.Почепцова, Т.Поляркової, М.Рижкова, М.Розумного, Н.Ротар, О.Салтовського, Є.Тихомирової, М.Хилька, Г.Яворської; російських – М.Головіна, Л.Гудкова, Е.Данилова, Ю.Качанова, М.Коржа, В.Нечаєва, В.Павленка, О.Попової, С.Поцелуєва, в яких розглядаються різні теоретичні підходи до поняття «ідентичність», окреслюються проблеми трансформації ідентичності в пострадянських країнах, визначаються політичні орієнтації населення, досліджуються окремі аспекти політичної ідентичності українського суспільства в умовах суверенної України.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі розвитку політичної думки тривають дискусії з приводу визначення поняття «політична ідентичність», але ясно одне, що політична ідентичність є важливим регулятором свідомості й поведінки особистості, груп, класів і панівних еліт. З одного боку, політична ідентичність постає як стійкий образ у масовій свідомості людей, що слугує основою геополітичних і зовнішньополітичних орієнтирів держави, а з іншого – як ототожнення суб'єктом політичного процесу себе з певною політичною позицією, визнаною іншими суб'єктами політичних відносин.

На наш погляд, політичну ідентичність слід визначати як особливий вид соціальної ідентичності, спрямований на самовизначення індивіда, групи в політичному плані за допомогою ідентифікації з політичними інститутами, що передбачає участь груп та індивідів у політичному процесі, а також взаємини всередині групи і з іншими подібними групами. Політична ідентичність означає ототожнення індивідом себе з певною політичною групою або політичним лідером і передбачає сприйняття поглядів і переконань даної політичної групи. Ідентичність виникає на трьох рівнях. На особистісному (мікросоціальному) рівні людина ідентифікує себе з найбільш значущими в її житті людьми (сім'єю, друзями, товаришами по службі тощо), на соціальному рівні – з певними соціальними групами (тендерними, віковими, професійними тощо), а на макросоціальному рівні – з найбільш широкими категоріями, такими як етнос, нація, культура, релігія чи політичне утворення [5, с.280-283].

Основою ідентичності як об'єктивного факту є дійсна приналежність людини до певної соціальної групи або до державних інституцій, або її зв'язок з місцем народження – з регіоном, країною. Прихильність людини до конкретної політичної партії, що виражається в її підтримці і постійному голосуванні за неї на виборах, можна кваліфікувати як партійну ідентифікацію. Наявність її у того чи іншого кола виборців має суттєве значення для передбачуваності політичної поведінки як виборців, так і самих партій. Оскільки партійна ідентифікація – це стійке і тривале за часом явище, то вона слугує важливим фактором політичної стабільності і протидіє появі партій-одноденок, а також популістських партій і блоків.

Проте для розуміння ідентичності недостатньо враховувати тільки факт приналежності. Поняття ідентичності включає в себе важливий суб'єктивний момент – усвідомлення зазначеної приналежності самою людиною (самоідентифікація). Наприклад, у світі етнічної політики має значення те, як група бачить себе, а не те, як її визначають інші. Звичайно, цілком можлива ситуація, коли людина не вважає себе приналежною до певної етнічної групи, не надає їй жодного значення. У цьому випадку ідентифікація існує, якщо зазначена приналежність визнається іншими людьми, які відносять (ідентифікують) дану людину до певної етнічної групи.

Таким чином, тільки поєднання об'єктивного факту належності людини до певної соціальної

групи, інституту чи території і усвідомлення цього факту самою людиною або іншими людьми (суб'єктивна складова) і утворює зміст поняття «ідентичність». Людина ніколи не втрачає ознак ідентичності, яка може змінюватися або зникати якийсь її вид (наприклад, людина назавжди пориває зв'язки з партією чи з певною територією), але ніколи не втрачає будь-якої ідентичності взагалі. Навіть космополіти ідентифікують себе, принаймні, з людством в цілому.

Ідентичність може формуватися цілеспрямовано в тих випадках, коли організація поширює свій вплив у суспільстві, залучає громадський інтерес до своєї діяльності, в результаті чого з'являються прихильники, які починають надавати організації підтримку і навіть вступають до її лав і таким чином ідентифікують себе з цією організацією.

Ідентичність формується на основі розуміння людиною того, якими якостями, що відрізняють її від інших людей, вона володіє. У той час, як ми повсякденно не усвідомлюємо спосіб, яким конструюється наша суб'єктивність, ми постійно здійснюємо моніторинг нашого оточення і встановлюємо референтні точки, приєднуємося до цінностей і вірувань, які поділяємо, і протистоїмо іншим, з якими маємо менше спільного – або з тими, які зображаються як вороги нашого суспільства [6-7].

Ідентичність слід відрізнити від ідентифікації. Ідентичність є результат, що показує наявність приналежності людини до певної соціальної групи або інституту, або території. Ідентифікація – це процес, що характеризує встановлення зв'язку (належності) людини з одним із перерахованих об'єктів [4, с.22]. Це оцінка і визнання зв'язку не самим індивідом, а з боку «інших». Усвідомлення себе і визнання своєї приналежності до певних соціальних інституцій самою людиною є ознакою самоідентифікації. Ідентичність відіграє виключно важливу роль у суспільно-політичному житті.

По-перше, завдяки почуттю самототожності люди інтегруються в суспільство та його сегменти.

По-друге, ідентичність забезпечує спадкоємність суспільного розвитку.

По-третє, вона визначає поведінку людей, які сприймають правила тих груп та інститутів, з якими себе ідентифікують.

По-четверте, завдяки ідентичності відбувається мобілізація людей на вчинення дій, зокрема й політичних.

Між політичною ідентичністю, з одного боку, і єдністю та стабільністю суспільства і його політичної системи – з іншого існує пряма залежність: чим сильніша політична ідентичність членів суспільства, тим воно стабільніше; слабка ідентичність може стати передумовою розколу суспільства.

Ідентичність людей не можна протиставляти їхнім інтересам, навпаки вона передбачає певний збіг деяких інтересів тих, хто поділяє цю ідентичність. Посилання на неї використовуються для переконання людей щодо спільності їхніх інтересів, необхідності колективного захисту від «інших», «чужих», у коло яких можуть потрапити чиновники або влада в цілому.

Усвідомлюючи свою політичну ідентичність,

індивіди ототожнюють себе не з людьми, як такими, не з конкретними подіями, а з людьми і подіями, які мають для них символічне значення. Коли хтось говорить «Я – демократ», він має на увазі, що його «Я» підлягає під категорію демократії, представлену як набір деяких символів, тобто насправді відбувається ідентифікація з політично значущими символами. Так, наприклад, у формуванні канадської загальнонаціональної ідентичності певну роль відіграв такий символ, як прапор: якщо спочатку канадським прапором був прапор британського торгового флоту з червоною емблемою (що заважало сприймати Канаду як незалежну державу), то надалі країна обрала своїм символом кленовий лист, покликаний об'єднати англоканадців і франкоканадців й створити відчуття тотожності з однією країною – Канадою.

Політична ідентичність може виявлятися у відношенні людей до влади та її політики, загальнонаціональним і регіональним політичним інституціям, до держави в цілому та регіонів з їх владними відносинами. Почуття регіональної приналежності зазвичай зростає в умовах суспільних криз, на стадіях невизначеності та перехідних процесах. Досить згадати першу половину і середину 1990-х років, коли переважали в Україні хаос і невизначеність, втрата керованості, чвари в середовищі керівництва державою викликали різке зростання ролі регіональної ідентичності, а регіональні еліти сприймалися частиною населення як єдині захисники його інтересів. В умовах невизначеності особливо зростає роль етнічної ідентичності. У кризових суспільствах етнічна ідентичність стає найбільш ваговою для багатьох людей, тому що вона дає компенсацію за пережиті страждання і віртуальний захист за умов ослаблення інших речей, а саме: класу, професії, освітньої стратегії [8, с. 549-572].

Політична ідентичність може виявитися як потужний інструмент мобілізації мас. Справедливо вважається, що ідентичність була і залишається одним з найбільш ефективних механізмів мобілізації: щоб спонукати людей до колективних дій, важливо змусити їх сприймати себе як групу, згуртовану загальними інтересами, яка протистоїть іншим групам, при цьому чим до «очевидніших» факторів подібності та відмінності апелюємо, тим простіше досягти цієї мети.

Політична ідентичність посилюється у моменти кризи держави, появи ознак загрози розпаду держави, коли з'являється зовнішня загроза або коли держава стала об'єктом агресії. І навпаки, відсутність цієї ідентичності або її ослаблення посилює кризові процеси, додає їм ще один імпульс.

Важливе значення має співвідношення загальнонаціональної та регіональної ідентичності. В ідеалі вони можуть гармонійно поєднуватися. Розрив між ними створює ґрунт для сепаратистських настроїв, які можуть спричинити відповідні дії, що ведуть до руйнування цілісності держави.

Політична ідентичність є важливим сегментом політичної культури, якщо сформовано звичку ідентифікувати себе з певними політичними інституціями і постійно підтримувати їх, а тому виявля-

ється закономірність: чим міцніша політична ідентичність населення регіону, тим більше підстав для поширення в регіоні загальної політичної культури – загальнонаціональної або специфічної регіональної залежно від характеру політичної ідентичності.

Інші види ідентичності пов'язані з політичною культурою не прямо, а опосередковано, саме через політичну ідентичність. Наприклад, такий різновид ідентичності, як етнічна, до слушної нагоди залишається політично нейтральною, оскільки зачіпає в першу чергу історичну долю народу, його традиції, культуру й мову. Отже, коли мова заходить про право на національну державність або відбувається етнічна мобілізація заради досягнення якихось політичних цілей, етнічна ідентичність набуває політичного забарвлення і стає етнополітичною. Навіть там, де етнічність функціонує в контексті мультиетнічного суспільства з надзвичайним почуттям патріотизму, як у Сполучених Штатах, самосвідомість етнічної ідентичності може справляти потужний вплив на політичний процес.

Однак у двадцятому столітті найбільш значне політичне вираження етнічності відбувалося тоді, коли вона ставала будівельним блоком націй, які прагнули або до самовизначення, або до того, щоб зберегти свою етнічну чистоту. Національна ідентичність, національне самовизначення і формування нових держав є головним джерелом гідності й самоповаги для населення, але вони створюють також стимули для етнічної однорідності і відповідно спрямовують зусилля зробити маргинальними етнічно «інших». Дослідники у цій галузі справедливо підкреслюють важливість розуміння походження етнічної ідентичності, а також за допомогою яких засобів відбувається мобілізація етнічних спільнот та їх здатність досягати своїх цілей і виживати в мінливому середовищі. При цьому вважається, що ключовим елементом у визначенні та відтворенні етнічної ідентичності є лінгвістичні ознаки [1-3].

Етнічна ідентичність може відігравати як позитивну, так і негативну роль. Вона важлива як засіб етнічної мобілізації у разі обмеження або придушення прав і свобод етнічної групи щодо відстоювання нею своїх законних інтересів. В умовах мирного і стабільного розвитку суспільства етнічна ідентичність може ніяк не проявляти себе, але дискримінація прав та інтересів етнічної групи може спричинити соціальні конфлікти і загострення політичної ситуації. Конфлікт мобілізує етнічні почуття й свідомість, стає об'єднуючою силою в житті спільноти і забезпечує спогадами та міфами наступне покоління. Наприклад, спроби іспанського диктатора Франка придушити національні риси баскської і каталонської націй призвели до зворотних результатів і зміцнили націоналізм в Іспанії. Подібним же чином молоді турки в Болгарії звертали мало уваги на свою культурну спадщину, поки громада не зіткнулася з політикою асиміляції, що проводилася комуністичною державою. Етнічна ідентичність може посилювати політичну ідентичність у разі спрямування зусиль на захист своїх інтересів і цінностей. Проте етнічна ідентичність набуває негативного політичного забарвлення,

коли вона використовується для фактичного обґрунтування переваг однієї етнічної групи над іншими. Справа в тому, що деякі етнічні групи, складаючи національні меншини в країні в цілому, є більшістю в місцях свого компактного проживання і займають домінуюче становище, особливо якщо мають при цьому політичну автономію, в той час як представники етнічної групи, що складає в країні в цілому більшість, опиняються в цих етнорегіонах меншістю, яка не завжди може почувати себе комфортно.

Цілком очевидно, що якщо етнічні меншини абсолютно правомірно різко реагують проти будь-якого прояву дискримінації по відношенню до них, вони та їхні політичні еліти настільки ж рішуче повинні не допускати дискримінацію представників інших етнічних груп у регіоні свого компактного проживання. Тут, як і в будь-якому питанні, неприпустима позиція подвійних стандартів.

Політична та етнічна ідентичності існують одночасно і паралельно. Руйнування однієї (політичної або етнічної) ідентичності зовсім не призводить до втрати іншої. Наприклад, втрата етнічної ідентичності означає деетнізацію.

Але відбувається вона під впливом різних факторів як політичних, так і неполітичних. Найжорстокішою з цих форм є проведення панівною нацією за допомогою держави етнічного геноциду, що виявляється у масовому, кривавому фізичному знищенні представників певного етносу. Однак де-

етнізація може відбуватися і стихійно у вигляді втрати етнонаціональної мови, традицій внаслідок відсутності потреби в їх використанні.

Висновки. Таким чином, можна вважати, що дослідження політичної ідентичності є досить важливим кроком у науковій та практичній діяльності, оскільки політична ідентифікація з інститутами державної влади показує довіру до неї та рівень її легітимності. Залежно від ступеня ідентичності можна з тим або іншим ступенем вірогідності прогнозувати певну поведінку людини, яка сприймає чи відкидає цінності й норми, інтереси та принципи, стереотипи та установки певного соціуму, виступає регулятором діяльності, самоутворюючим елементом політичної системи. Усвідомлення ідентичності – політичної, етнічної та будь-якої іншої – має практичне значення для вибору індивідом чи групою того чи іншого варіанта поведінки. Міцна, конструктивна політична ідентичність є одним з необхідних умов стабільності політичної системи, оскільки її розмитість сприяє дестабілізації системи.

Окреслена в цій статті тематика може мати розвиток у дослідженні демографічного чинника в політичній ідентичності й політиці ідентичності, ролі демографічних чинників у формуванні національної, політичної та етнічної ідентичності в сучасних умовах; аналізі процесів взаємозв'язку етнонаціональної, етнокультурної та політичної ідентичності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бурдяк В.І. Політична культура країн Європи в контексті інтеграційних процесів / В. І. Бурдяк, Н. Ю. Ротар ; Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. — Чернівці : Рута, 2004. — 328 с.
2. Вінникова Н. А. Теоретичні інтерпретації політичної ідентичності Європейського Союзу / Н. А. Вінникова // Вісник ОНУ : соціологія і політичні науки. — 2007. — Т. 12. — Вип. 6. — С. 340-348.
3. Нагорна Л. П. Політична культура українського народу : історична ретроспектива і сучасні реалії / Л. П. Нагорна ; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. — К. : Стило, 1998. — 278 с.
4. Нагорна Л. П. Національна ідентичність в Україні / Л. П. Нагорна ; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. — К. : ІНПЕНД, 2002. — 271 с.
5. Пушкарева Г.В. Политический менеджмент : учеб. пособие / Г. В. Пушкарева. — М. : Дело, 2002. — 400 с.
6. Резнік О.С. Політична самоідентифікація особистості за умов становлення громадянського суспільства / О. С. Резнік ; Інститут соціології НАН України. — К., 2003. — 183 с.
7. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність / Ентоні Д. Сміт ; [пер. з англ. П. Таращук]. — К. : Основи, 1994. — 223 с.
8. Тарасенко В.І. Проблема соціальної ідентифікації українського суспільства (соціотехнологічна парадигма) / В. І. Тарасенко, О.О. Іваненко. — К. : Інститут соціології НАН України, 2004. — 576 с.